

Trije samospevi Josipa Ipavca

Urška Arlič Gololičič

SNG Opera in balet Ljubljana, Ljubljana

Heinrich Heine, »Ich will meine Seele tauchen«

*Ich will meine Seele tauchen
In den Kelch der Lilie hinein;
Die Lilie soll klingend hauchen
Ein Lied von der Liebsten mein.*

*Das Lied soll schauern und beben,
Wie der Kuss von ihrem Mund,
Den sie mir einst gegeben
In wunderbar süsser Stund'.*

»Če mogel bi ...« (prevod: Pavel Oblak)

*Če mogel bi v lilije kelih
utopiti vzdihe srca,
obljubljeni slavospevi
bi vreli iz njega dna.*

*Tako bi vreli drhteči,
kot poljub drhtel je tvoj,
ki pil sem z ustnic ljubečih
nekoč ga pobožno s teboj.*

Heine je med najpriljubljenejšimi pesniki skladateljev samospeva vseh časov. Pri Josipu še posebej, očitno mu je bil zelo blizu. Njegova poezija je že sama po sebi ponujala naravno ritmiko in melodiko, ki jo je Josip znal tenkočutno zaznati in izkoristiti, poudariti ter oživeti z glasbo. Sama sem našla še 12 uglasbitev te pesmi, moram priznati, da Josipova po mojem

mnenju spada med prve tri, predvsem je zelo unikatna v primerjavi z ostalimi komponisti.

Heine je to pesem napisal leta 1823, ko je imel 26 let in je še vedno živel v Düsseldorfu. Objavil jo je štiri leta kasneje v svoji prvi pesmarici, v kateri je večina nesrečnih ljubezenskih pesmi posvečena neuresničeni ljubezni – sestrični Amaliji. V ta nabor spada tudi »Ich will meine Seele tauchen«.

Zanimiva se mi zdi asociacija na legendo o svetem Frančišku Asiškem, ki pravi nekako takole:

V sončno Umbrijo je prišla pomlad. Zašumeli so gaji, zadehteli logi in pisane livade. V zatišju skalne stene je zrasla tisto pomlad bela lilija. Bila je v svoji kraljevi krasoti prečudno lepa. V tistem pomladnem večeru je prišel do lilije Frančišek z bratom Leonom. Začudila sta se nad njeno krasoto in Frančišek je pokleknil na tla, se sklonil in pritisnil nežen poljub na kelih lilijin ...

In glej, čudo! Tisto uro je zapela lilija pesem o čistosti in nedolžnosti, zelo preprosto, in vendar čudežno lepo:

*Blagor njim, ki so čistega srca,
blagor nedolžnim:
lepši so kot moja belina .*

*In čelo jim obkroža nimb svetosti.
Nedolžno srce
je kelih radosti.
Čistost sveta — božja glorijska.*

Frančišek je čul pesem in brat Leon tudi. V veliki radosti jima je žarelo obličje, iz srca jima je kipela vroča molitev.

In od tistega časa slišijo otroci in vsi, ki so čistega srca, čudežno pesem kraljeve lilije.

Primerjavi s to legendo se tokrat izogibam, čeprav mi je misel o sposobnosti slišanja lilijine pesmi le tistih ljudi, ki imajo čistost v sebi, zelo blizu in bi lahko smotrno razložila, zakaj je pesnik intuitivno (ali pa tudi ne) za svojo »posodo« neizživetih emocij izbral ravno to cvetico ...

Spomnila sem se tudi na tipično angleško pecivo *singing lily* ali pojoča lilija, ko v ostanke testa za pito zavijejo rozine, jih nato potlačijo ter takšne dajo peči. V naši pesmi pesnik želi potopiti svojo dušo v cvet lilije, v njen kelih, kajti oblika lilijinega cveta je resda kelih. In lilija bi zapela pesem, drhtela bi, drgetala, trepetala kakor dva zaljubljenca, ko se prvič poljubita. Tako bi bila neuresničena ljubezen izživeta, razlila bi se zatrtost močnih čustev. Skozi to vizualizacijo pesnik zdravi potlačeno ljubezen...

Zanimivo pri Josipu je to, da je drugo kitico ponovil, torej še enkrat zapoje tisti del, ko se pesem razlije. To se zgodi povsem naravno, saj ko prvič prebereš drugo kitico, se naberejo vsa ta čustva, ko to poveš drugič, se jih pa sprosti.

Sama uglasbitev (klavir solo) je že v prvem motivu izredno hrepeneča, melanholična, tipično slovanska, napisana v valujočem 6/8-taktovskega načinu. V levi roki uporabi arpeggie, ki spominjajo na vodo, ki se giblje iz globine v višino. V desni roki zapoje lep preprost motiv, ki spominja na kolovrat, cikle ... Ko vstopi pevec, se spremljava mojstrsko umakne oktavo nižje in prepusti glavno pripoved glasu. V drugo kitico pripelje spremljava s trepetanjem (ponavljajoče se osminke v akordih desne roke) in z dvigom lege (kar je sam po sebi učinkovit prijem za prikaz dvigovanja čustev na površje), pevčeva melodija je podvojena z levo roko, kar še bolj intenzivira dejanje katarze. Po koncu petja se ponovi uvodni solo klavirski del, vendar tokrat z dvema bistvenima spremembama: oznako »vedno tišje«, kar nakazuje na izzvenevanje, ter okrasom v glavni melodiji, ki da občutek odzvena nečesa, česar ni več, kot spomin na nekdanje doživetje.

Lahko zaključimo, da je skladatelj nadgradil pesnikovo sporočilo. Izbira mola in intimnega vzdušja v pesmi potencira sporočilo, sama kompozicija pa kot film dokumentira naravno čustvovanje, ki se v nekemu zgodi zaradi nesrečne ljubezni.

Lotte von Niebauer, »Frühlingsnacht«

*In Blütenweben und Mondenschein
stieg ich empor zum Rumpelstein.
Und hab' in der himmlischen Frühlingsnacht
allein nur an dich, an dich nur gedacht.*

*O, Nachtigall, O Kirschenblüt, o Nachtigall,
o, himmeljauchzende Herzenslust.*

*Doch all die jauchzende Frühlingspracht
versank als ich deiner zwei Augen gedacht.*

Slovenska prevoda

»Pomladna noč« (prevod: Jože Humer)

*V dehtenje cvetja, v noči sijaj,
se kradem sem v samotni kraj,
da tu, kjer domuje noči spokoj,
sem v duhu s teboj, o, sama s teboj, ljubi moj.*

*O, slavca spev, o češnje cvet,
o, krik srca koprnečega!
A vse kipeče strasti noči skopne,
kadar spomnim se tvojih oči.*

»Pomladna noč« (neznani prevajalec)

*O, lepa pomlad, o, lunin sijaj,
zvabili me v šumo zdaj
in mesečni pomladni nočni kras
mi zbudil je up na lep tvoj obraz.*

*Oj, slavček moj, oj, kakšna slast,
oj, slavček moj, oj, neutešljiva silna strast,
al' ves ta krasni in divni čar pozabim,
ko vidim le oči tvojih žar.*

Samospev »Pomladna noč« je bil do zdaj preveden kar dvakrat, v Humerjevi verziji je opredeljen kot ženska pesem, v drugem primeru pa spol ni določen. Prevoda se razlikujeta kar precej, sama sem za izvedbo prvič izbrala besedilo neznanega prevajalca, v drugo pa Humerjevo. Od izvirnika prevodi običajno do določene mere odstopajo, saj je treba besede zložiti v takšno zaporedje, da so smiselno umeščene v pevsko linijo.

Skladatelj najprej izbere pesem, nato jo uglasbi, pri čemer svojo kompozicijo prilagodi tekstu. Ko pa pesnik dela prevod, ima dvojno nalogo, prvič, da prevod približno enako pomensko ustreza izvirniku, nato pa da vse to podvrže ritmu melodije, pri čemer je zelo težko kolobariti z zlogi, naglasi, pa še ustreči pevskim zakonom. Zato je edino prav, da se vse

pesmi vedno izvajajo v izvirnem jeziku, kajti samo takrat lahko govorimo o skladbi, ostalo je približek oziroma priredba na nek način.

Kot rečeno sta prevoda maksimalno sledila izvirniku. Če bi prosto prevajali, pri tem pa ne bili primorani upoštevati ritmičnih zahtev glasbene linije, bi šlo nekako takole:

V tkanju iz cvetov in mesečini sem se povzpел na Rumpelstein /vzpeta na južnem Bavarskem/. In sem v nebeški pomladni noči mislil nate, le nate. O, slavček, o, češnjev cvet, o, slavček, o nebeško vriskajoča srčna sla. Vendar je ves ta vriskajoč pomladni blišč utonil, ko sem pomislil na tvoji dve očesi.

Ker je Humerjev prevod ženska pesem, sem se odločila, da bom odtlej izvajala tega, zato se moje pisanje nanaša na ta prevod. Sama doživljam to pesem izjemno čutno; je edina Josipova pesem (od teh, ki jih izvajam), ki je senzualna, kar za romantične čase ni bilo redko. Tu ne govorim o erotiki, ampak o tistem pričakovanju, ki se v prebujajoči pomladi razliva po telesu in budi željo po bližini, intimi. Kot nočna pesem prinese v ospredje jasnost misli. To je tisti čas, ko svet utihne, ko te ne premotijo več zunanji dražljaji, ko si sam s sabo in gojiš lepe (v tem primeru) spomine, čustva, misli, refleksije.

Jože Humer je uspel povsem zajeti to vzdušje, zdi se mi, da je v kombinaciji z Josipovo umeloditvijo šel še korak naprej od izvirne poezije; lirski subjekt se v izvirniku samo miselno preslika k ljubici, medtem ko Humer pravi, da v duhu, torej gre za več kot samo misel: zlijem se z esenco drugega človeka, ljubljenega, s katerim me loči le razdalja. Oseba v pesmi gre na nek odtujen kraj, kjer ve, da bo sama in nemotena. Rumpelstein je vzpetina, tam je oseba lahko sama, topla noč je, gor je prišla med prepletajočimi se vejami, ki so v razcvetu. Vse dehti, cveti, mesečina osvetljuje pokrajino pod hribom, slavec poje. Zanimivo je, da slavec poje ponoči in da velja za najlepšega pevca med pticami. Torej, oseba se je dvignila nad hrup mesta, za sabo ima proces umirjanja in povezovanja z naravo. Ko tudi narava utihne (češnje cvet in slavca spev), ostane samo neizmereno hrepenenje po dotični osebi. Skozi oči pogledaš v dušo, zato je iz te pesmi razvidno, da gre za intimen odnos, se pravi združevanje med dvema dušama, ne samo osebama, in tu se mi zdi Humerjeva odločitev za žensko obliko prevoda povsem na mestu, saj ženski pol velja za intuitivnega, emocionalnega, mehkega, magnetnega ...

Josip je seveda mojstrsko uglasbil ta občutja. Izbral je trodelni metrum (devetosminski), ki že sam po sebi omogoča valovanje s svojo danostjo nihanja med težko in dvema lahkima dobama (lažjo in še lažjo). Pevec zapoje misel, nato jo izpelje pianist z arpeggiom, kot en vzdih oziroma kot izdih – tu vidimo »izločanje« posvetnega iz misli, ko se vzpenja na hrib. Ko pride do dela, ki govori o ljubljeni osebi, Josip doda bitje srca v levi roki klavirja s šestnajstinkami. Vse skupaj se prelevi v povzdignjeno preprosto melodijo, s katero je lepo ločeno dogajanje v naravi: dvočetrtinski metrum, statičen, uravnovešen, a vendar lahek, vesel. Žgolenje ptice, vonj in lepota cvetja, vsa ta lepota narave je omamna, stopnjuje se v triole, spet vnaša gibanje, vse se kumulira, vendar se v trenutku silno zaustavi s statičnimi in močnimi (forte) akordi, saj je misel na dvoje oči nadvladala nad vsem tem dogajanjem. Kot da je oseba osupnila, se naenkrat ustavila ob klicu duše. Konec pesmi je enak začetku – enaka tonaliteta in metrum. Torej, oseba je s pomočjo narave in osame lahko doživela povezovanje s svojo sorodno dušo, sedaj je pomirjena in srečna.

Ta samospev je odličen primer tonskega slikanja, se pravi, kadar skladatelj z glasbenimi in zvočnimi sredstvi naslika občutja, dogodke, osebe ter stvari. V njej najdemo vonje (cvetovi), temperaturo (topla pomladna noč), oponašanje zvokov narave (slavec, veter), telesne funkcije (bitje srca) ... Zdi se mi, da vstopim v virtualni svet, kjer z vsemi čuti poživljam to, kar subjekt doživlja.

Ob tem pomislim, kako lepo bi Josip uglasbil, če bi bila njegov močan jezik francoščina, Verlaineove verze, Baudelaireove ... , bisere impresionistične lirike! Šlo bi za še eno čudovito zlitje dveh ustvarjalnih sil – besede in glasbe.

Adolf Böttger, »Nach Jahren«

*Die Mutter lehnt am schattigen Thor,
Ihr blondes Töchterchen kniete davor,
Brach Rosen sich und Vergißmeinnicht,
Und küßt sie mit lachendem Angesicht:*

*»Ei! Mutter bin ich so groß wie du,
Dann trag' ich dir Alles im Hause zu,
Dann heg' ich und pfleg' ich dich lieb und fein
Wie die Rosen und die Vergißnichtmein.«*

*Und Jahre schwanden, – am schattigen Thor
Ragt höher und voller der Flieder empor!
Ein Mädlein umfaßt des Geliebten Arm,
Es schlagen ihre Herzen so treu und warm,*

*Doch wie sie sich küßten auf Wang' und Mund,
Weinte das Mädchen aus Herzensgrund:
Denn die sie wollt' pflegen so lieb und fein,
Lag still unter Ros' und Vergißnichtmein.*

»Čez leta« (prevod: Smiljan Samec)

*Pred hišo mlada mati sloni,
pred njo na trati pa hčerka kleči
in trga materi rožice
in sinje, presinje spominčice:*

*»Ej mati, ko zrasem kot ti nekoč,
nasula ti bom vseh dobrot v naroč',
gladila ti ljubo bom ličece
kot te rože in spominčice!«*

*Prešla so leta, ob hišici tej
pognalo v grmovju je sto in sto vej,
ob njem pa dekletu nek fantič mlad
šepeče, kako da ima jo rad.*

*A komaj so ustne strnile se,
oči so dekletu orosile se,
saj nji, ki ji vse obljubila je,
so grob že prerasle spominčice.*

Nemški pesnik Adolf Böttger (1815–1870) je bil znan tudi kot prevajalec, predvsem zaslužen za prevode angleških pesnikov (njegov je prvi prevod del Lorda Byrona v nemščino). Rojen in živeč v Lepzigu je ustvaril mnogo pesmi, nekaj proze in dramskih besedil. Pesem »Nach Jahren« je nastala v njegovem poznem obdobju in je pisana v poznoromantičnem slogu.

Zgodba o prehitro umrli materi in neuresničeni želji njene hčerke, da bi zanje nekoč lahko skrbela, je Josip tako presunljivo uglasbil, da s pre-

Carl v. Ringler del. Liping

prosto melodijo in zvočnostjo bolečina prav zareže, ne skozi žalost, ampak skozi toploto, ki utripa v prsih ob izgubi bližnjega in le počasi izzvena skozi čas.

Prosti prevod bi šel nekako takole:

Mati je slonela na osenčenih vhodnih vratih [senca verjetno prihaja od grmičevja, posajenega blizu vhoda]. Pred njo je klečala svetlolas hčerkica, trgala si je vrtnice in spominčice in jih poljubljala s smejnim obrazom: »Ej, mati, ko bom velika kot ti, ti bom vse v hiši prinesla, skrbela bom zate in te negovala ljubeznivo in pazljivo kot te vrtnice in spominčice.«

In leta so minila. Na osenčenih vhodnih vratih štrli in se dviga španski bezeg. Neko dekle se stiska k ljubemu, njuni srci bijeta enotno in

toplo, ampak ko sta se poljubila na lica in usta, je dekle zajokalo iz dna srca, saj je tista, katero je želela ljubeznivo in pazljivo negovati, ležala mirno pod vrtnicami in spominčicami.

Omeniti moram besedno igro nemške besede spominčica – *Vergissmeinnicht*, kar dobesedno pomeni »pozabi me ne«. Ko je bilo dekle še deklica, je otroško zamešalo vrstni red besed v *Vergissnichtmein*, torej »pozabi ne me«. In pesnik zanalašč konča s to otroško verzijo besede, kar ganljivo razkrije dekletovo ranljivost, pogrešanje mame, hkrati pa samo ime rože obojestransko nosi sporočilo, torej da se naj ne pozabita ena druge, čeprav vsaka na svoji strani življenja.

V oči mi je padla tudi menjava uporabe časa, saj pesem sredi kitice menja preteklik in sedanjik in se vrne zopet v preteklik. Običajno bi se mi to zdelo neurejeno, nedosledno, je vendar v tem primeru to na mestu, saj nakazuje na skakanje misli, jasno razmeji dekletovo trenutno stanje srečne partnerske veze in neizživeto žalovanje za materjo, ki spada v preteklost.

Simbolika cvetja je imela v viktorijanski in romantični dobi pomembno vlogo pri izražanju čustev med ljudmi. Spominčico so uporabljali za poroke, kot simbol zvestobe, kakor tudi za pogrebe, saj že samo ime pove, da se nekoga spominjamo, spomin pa presega čas in prostor. Vrtnice so vselej sporočale ljubezen, kombinacija belih vrtnic in spominčic se je uporabljala za poroke in pogrebe. Že sama uporaba te izbire cvetic v pesmi jasno nakaže tematiko, gre torej za res dovršeno in premišljeno pesem.

Prvi občutki, ko sem pesem prepela, so bili zelo avtobiografski. Prvič zato, ker tudi sama ne bom imela možnosti skrbeti za mater na stara leta iz istega razloga (v mojem primeru sicer ne tako drastično in že v krepko odrasli dobi), drugič pa zato, ker si ne morem kaj, da ne bi pomislila na otroško doživljanje idiličnih trenutkov pri sosedu na domačiji v Šentjurju, ki je bila izjemna oseba, kmečka ženica, vendar polna ustvarjalnosti, miline in srčnosti. Bila mi je kot stara mati. Sama sem pri njej prebila komaj popisljivo število ur, velik pomen v najinem odnosu so imele poljske rože, skupaj sva spomladi na dvorišču pred njenim vhodom nabirali dišeče vijolice, ob vhodu je rasel bel španski bezeg, ki je dehtel še daleč naokoli ... Sedaj je hiša zapuščena že mnogo let, prerašča jo bršljan, a jaz se še redno vračam tja ob vsakem obisku doma ...

Josip je idilo otroštva uglasbil v duru s toplimi akordi v šestosminskem taktu. Melodija je zelo preprosta in zibajoča, otroško igriva.

Ko začne deklica govoriti, vnese malo živahnosti in pripiše tišje petje, kar interpretacija otroškega govora zahteva že sama po sebi. Osrednji del skladbe je komponist pričel s statičnimi akordi, ki pozornost namenja jo pripovedi (»Prešla so leta«). Sledi naraščanje napetosti z uporabo staccato osmink v klavirju, vrh doseže v trenutku nastopa sprožilca žalosti v dekletu (»A komaj so ustne strnile se«). Lokacija in situacija sprožita spomin, dekletu se v spominu odvije prizor iz otroštva. Ljubljena oseba jo poljublja po licih in ustih, slonita na istih vratih, intimnost, ki sta jo splela zaljubljenca, vzbudi stara čustva, solze pritečejo, v varnem objemu se bolečina zlije, kar se glasbeno razplete v reminiscentno ponovitev začetka skladbe.

Kako empatično in tenkočutno je Josip zaznal redkeje obravnavano tematiko v samospelih! Kako dobro je izbral besedilo, saj ponuja povezovalno med dvema različnima ljubeznima, ljubeznijo med otrokom in staršem ter ljubeznijo med partnerjema. V osnovi je to še vedno ljubezen, pripadnost, vez med dvema, ki presega smrt in rojstvo. Tako lahko rečemo, da je obravnaval univerzalno gonilo vsega, kar je, izvorno ljubezen. In zato so njegove pesmi večne, pretresljive, drugačne, ker so resnične in osvetlujejo realne situacije naših življenj. Večina njegovih pesmi vsebuje otipljive dogodke, spregledane emocije, upa si vzeti pod drobnogled običajno neopažene delce človekovega doživljanja. Na nek način je uglasbil realizem. To je samo še ena potrditev ugotovitve, da je bil v koraku s časom, saj se je takrat na opernem področju začel pojavljati verizem, realizem v operi, bi lahko rekli, ki je dosegel vrh s Puccinijem in dominiral vse do 20. let prejšnjega stoletja. Morda »v koraku s časom« niti ni pravi izraz, bil je preprosto sinhroniziran s tistim časom. Ko se mora na kolektivni ravni nekaj manifestirati, postane to dostopno vsem, samo vprašanje časa je, kdo bo prej udeležil ideje kolektive. Josip je vsekakor bil v prvi bojni liniji in njegova veličina šele danes postaja cenjena.